

УДК 346.7

В. Петрина,

кандидат юридичних наук,

професор кафедри господарсько-правових дисциплін

Навчально-наукового інституту права і психології Національної академії внутрішніх справ

СУБ'ЄКТИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ

Проблеми правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності (далі – ЗЕД) розглядаються в працях низки українських правознавців, зокрема О.М. Вінник, О.В. Зайчука, С.П. Коломацької, В.В. Луця, В.Ф. Опришка, С.Г. Осики, І.Г. Побірченка, В.В. Поєдинок, Ю.С. Шемшученка, В.С. Щербини та багатьох інших. Проте, незважаючи на те, що законодавство не визначає, особи яких саме організаційно-правових форм можуть здійснювати зовнішньоекономічну діяльність, серед наукових праць наведених науковців, на нашу думку, відсутні дослідження, у яких це питання предметно досліджувалося б. Стаття спрямована на заповнення цієї прогалини. З огляду на важливість ЗЕД для економіки України дослідження із цього питання набуває неабиякої актуальності.

Предметом правового регулювання, як відомо, є суспільні відносини [1, с. 40]. Тому розглядаючи ЗЕД як предмет правового регулювання, ми маємо говорити про ЗЕД як про суспільні відносини, тобто зовнішньоекономічні правовідносини.

До складу правовідносин входять такі елементи: суб'єкти, об'єкти та зміст [2]. Розглянемо такий елемент складу зовнішньоекономічних правовідносин, як суб'єкти зовнішньоекономічних правовідносин.

Суб'єкт правовідносин – це учасник правових відносин, який має суб'єктивні права та здатний виконувати юридичні обов'язки [2]. Хто ж може бути суб'єктом зовнішньоекономічних

правовідносин, тобто суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності, за законодавством України? Відповідь на це питання дається в двох законодавчих актах: у Господарському кодексі України (далі – ГКУ) та в Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (далі – Закон про ЗЕД). При цьому між нормами згаданих актів щодо цього питання є суттєві суперечності, які й розглядаються в статті.

Згідно зі ст. 1 Закону про ЗЕД ЗЕД – це «діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними...» [3]. Виходячи з наведеного законодавчого визначення поняття ЗЕД, суб'єктами зовнішньоекономічних правовідносин мають бути, з одного боку, українські суб'єкти господарської діяльності України, а з іншого – іноземні суб'єкти господарської діяльності. Саме такий суб'єктний склад є кваліфікуючою ознакою зовнішньоекономічних правовідносин.

Частина 1 ст. 378 ГКУ визначає: «Суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності є суб'єкти господарювання, зазначені в п. п. 1, 2 ч. 2 ст. 55 цього Кодексу» [4].

У ч. 2 ст. 55 ГКУ суб'єкти господарювання поділяються на дві категорії: фізичні особи-підприємці та господарські організації – юридичні особи. Враховуючи те, що згідно з ч. 1 ст. 90 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) «юридична особа повинна мати своє найменування, яке містить інфор-

мацію про її організаційно-правову форму» [5], та те, що згідно з ч. 4 ст. 89 ЦКУ «до єдиного державного реєстру вносяться відомості про організаційно-правову форму юридичної особи» [5], важливо з'ясувати, у яких саме організаційно-правових формах можуть створюватися суб'єкти господарювання – юридичні особи. З'ясувавши, у яких організаційно-правових формах можуть створюватися суб'єкти господарювання, ми будемо знати, у яких організаційно-правових формах можуть створюватися суб'єкти ЗЕД.

Згідно зі ст. 55 ГКУ суб'єкти господарювання – юридичні особи, поділяються на три категорії: 1) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до ЦКУ; 2) державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГКУ; 3) інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку. У зв'язку із цим виникають питання про те, у яких організаційно-правових формах можуть бути створені суб'єкти ЗЕД – юридичні особи, відповідно до ЦКУ, у яких організаційно-правових формах можуть бути створені суб'єкти ЗЕД – підприємства, відповідно до ГКУ; у яких організаційно-правових формах можуть бути створені суб'єкти ЗЕД – юридичні особи, крім тих, що створюються відповідно до ЦКУ, і крім підприємств, що створюються відповідно до ГКУ. Спробуємо дати відповідь на ці питання.

Терміни «суб'єкти господарювання» або «господарські організації» (або «суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності») у ЦКУ взагалі не вживаються, тому із самого ЦКУ не зрозуміло, які саме господарські організації – юридичні особи, створюються відповідно до ЦКУ. Натомість ЦКУ містить групу норм, що складають інститут юридичної особи. Зокрема, ЦКУ визначає, у яких організаційно-правових формах можуть бути створені юридичні особи приватного права. З'ясувати, у яких саме організаційно-правових формах юридичних осіб можуть створюватися

суб'єкти господарювання і, відповідно, суб'єкти ЗЕД, читачу ЦКУ доводиться вже самостійно.

Згідно зі ст. 83 ЦКУ юридичні особи створюються в таких організаційно-правових формах, як товариства й установи. Товариством є «організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі в цьому товаристві. Товариство може бути створено однією особою, якщо інше не встановлено законом» [5]. Установою є «організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна» [5].

Згідно з ч. 2 ст. 83 ЦКУ товариства поділяються на підприємницькі та непідприємницькі [5].

Згідно зі ст. 84 ЦКУ підприємницькі товариства здійснюють підприємницьку діяльність із метою отримання прибутку та наступного його розподілу між учасниками [5] та «можуть бути створені лише як господарські товариства (повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство) або виробничі кооперативи» [5]. Підприємницька діяльність (підприємництво), згідно зі ст. ст. 3 та 42 ГКУ, є господарською діяльністю, тому можемо констатувати, що юридичні особи таких організаційно-правових форм, як повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство та виробничі кооперативи, що охоплюються поняттям «підприємницькі товариства», можуть бути віднесені до суб'єктів господарювання і, відповідно, до суб'єктів ЗЕД.

А чи можуть бути суб'єктами господарювання та, відповідно, суб'єктами ЗЕД непідприємницькі товариства, які не мають на меті отримання прибутку для його наступного розподілу між учасниками? Згідно зі ст. ст. 3 та 52 ГКУ господарська діяльність може здійснюватись і без мети отриман-

ня прибутку. Згідно з ч. 1 ст. 55 ГКУ особи, які здійснюють таку діяльність, також відносяться до суб'єктів господарювання і, відповідно, до суб'єктів ЗЕД. Згідно зі ст. 86 ЦКУ непідприємницькі товариства (кооперативи, крім виробничих, об'єднання громадян тощо) можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку (тобто господарську) діяльність, якщо інше не встановлено законом, а ця діяльність відповідає меті, для якої їх було створено, та сприяє її досягненню. Таким чином, можемо констатувати, що ті непідприємницькі товариства (кооперативи, крім виробничих, об'єднання громадян тощо), яким законом не заборонено здійснювати господарську діяльність, можуть бути суб'єктами господарювання і, відповідно, суб'єктами ЗЕД. Організаційно-правові форми таких непідприємницьких товариств, що підлягають державній реєстрації, зазначені в Державному класифікаторі «Класифікація організаційно-правових форм господарювання», затвердженому наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.05.2004 р. № 97 (далі – Державний класифікатор організаційно-правових форм господарювання).

Наведене також стосується установ, які згідно зі ст. 86 ЦКУ «можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлено законом і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню» [5].

Таким чином, можна зазначити, що відповідно до ЦКУ суб'єкти господарювання і, відповідно, суб'єкти ЗЕД можуть створюватися у таких організаційно-правових формах, як повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою відповідальністю, акціонерне товариство, виробничий кооператив, непідприємницькі товариства, яким здійснення господарської діяльності не заборонене

законом, та установи, яким здійснення господарської діяльності не заборонене законом.

Згідно з ГКУ (ст. ст. 55 та 378) до суб'єктів господарювання і, відповідно, до суб'єктів ЗЕД відносяться «державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу» [4].

У ГКУ можна нарахувати 18 варіантів підприємств, а саме: 1) приватне підприємство (ст. ст. 63 та 113 ГКУ); 2) підприємство колективної власності (ст. ст. 63 та 93 ГКУ); 3) комунальне підприємство (ст. 63 ГКУ); 4) державне підприємство (ст. 63 ГКУ); 5) підприємство, засноване на змішаній формі власності (ст. 63 ГКУ); 6) підприємство з іноземними інвестиціями (ст. ст. 63 та 116 ГКУ); 7) іноземне підприємство (ст. ст. 63 та 117 ГКУ); 8) унітарне підприємство (ст. 63 ГКУ); 9) корпоративне підприємство (ст. 63 ГКУ); 10) дочірнє підприємство (ст. 63 ГКУ); (1) державне унітарне підприємство (ст. 73 ГКУ); 12) державне комерційне підприємство (ст. 74 ГКУ); 13) казенне підприємство (ст. 76 ГКУ); 14) комунальне унітарне підприємство (ст. 78 ГКУ); 15) підприємство споживчої кооперації (ст. ст. 93 та 111); 16) підприємства об'єднань громадян, релігійних організацій (ст. 112 ГКУ); 17) фермерське господарство (ст. 114 ГКУ); 18) асоційоване підприємство (ст. 126 ГКУ). Не торкаючись питання про розумність визначення кожного із цих варіантів підприємств і суперечностей у цій частині між ГКУ й ЦКУ та самими положеннями ГКУ, зауважимо лише, що розібратися в тому, які зі згаданих у ГКУ варіантів підприємств є організаційно-правовими формами підприємств, за допомогою самого ГКУ просто неможливо. ГКУ взагалі не визначає, у яких організаційно-правових формах можуть створюватися підприємства, незважаючи на те що в ч. 2 ст. 45 ГКУ зазначено, що «порядок створення, державної реєстрації, діяльності, реорганізації та ліквідації суб'єктів підприємництва окремих організацій-

них форм визначається цим Кодексом та іншими законами», а в ч. 2 ст. 53 ГКУ зазначено, що «порядок створення, державної реєстрації, діяльності, реорганізації та ліквідації суб'єктів господарювання окремих організаційних форм некомерційної господарської діяльності визначається цим Кодексом та іншими законами». Стаття 63 ГКУ, яка називається «Види та організаційні форми підприємств», згадує лише про види підприємств і нічого не говорить про організаційні форми підприємств. Будь-яких інших законів, які визначали б, які із зазначених у ГКУ варіантів підприємств є організаційно-правовими формами підприємств, не існує.

У зв'язку із цим щоб з'ясувати, які саме із зазначених у ГКУ варіантів підприємств є організаційно-правовими формами підприємств та можуть бути зареєстровані державою як такі, потрібно звертатися до Державного класифікатора організаційно-правових форм господарювання. Згідно з Державним класифікатором організаційно-правових форм господарювання державній реєстрації і, відповідно, внесенню до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців та Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) з присвоєнням відповідних ідентифікаційних кодів підлягають підприємства лише таких організаційно-правових форм: 1) приватне підприємство; 2) комунальне підприємство; 3) державне підприємство; 4) іноземне підприємство; 5) дочірнє підприємство; 6) казенне підприємство; 7) підприємство споживчої кооперації; 8) підприємство об'єднання громадян (релігійної організації, профспілки); 9) фермерське господарство [6]. Таким чином, підприємства саме цих організаційно-правових форм можна віднести до підприємств, які створюються згідно з нормами ГКУ, і, відповідно, до суб'єктів ЗЕД.

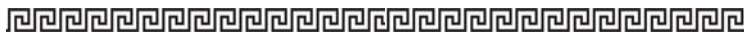
Організаційно-правовими формами суб'єктів ЗЕД – юридичних осіб, створення яких не передбачене ЦКУ та які не відносяться до підприємств,

є асоціація, корпорація, консорціум і концерн. Ці організаційно-правові форми юридичних осіб передбачаються ст. 120 ГКУ та охоплюються поняттям «господарське об'єднання». Господарське об'єднання є «господарською організацією, тобто суб'єктом господарювання» [7, с. 9], що «відрізняється від підприємства» [8, с. 185] та яке «слід відрізнити від господарських товариств» [9, с. 160].

Стаття 3 Закону про ЗЕД дає перелік суб'єктів ЗЕД, проте положення цієї норми вступають у суперечність із наведеними та іншими положеннями ГКУ й ЦКУ, а часом і з положеннями самого Закону про ЗЕД.

Так, ч. 1 ст. 3 Закону про ЗЕД зазначає, що суб'єктами ЗЕД є «фізичні особи – громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають цивільну правоздатність і дієздатність згідно із законами України і постійно проживають на території України» [3]. При цьому згадана норма не зазначає, що такі фізичні особи повинні мати статут підприємств. Це положення не відповідає ст. 1 Закону про ЗЕД та п. 2 ч. 2 ст. 55 ГКУ. Так, у визначенні ЗЕД, яке дається в ст. 1 Закону про ЗЕД, говориться: «ЗЕД – це діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності» [3], а п. 2 ч. 2 ст. 55 ГКУ зазначає, що суб'єктами господарювання можуть бути не будь-які громадяни України, іноземці та особи без громадянства, а лише ті, що «зареєстровані відповідно до закону як підприємці» [4].

У ч. 1 ст. 3 Закону про ЗЕД зазначено: «Суб'єктами ЗЕД є юридичні особи, зареєстровані як такі в Україні та які мають постійне місцезнаходження на території України (підприємства, організації та об'єднання всіх видів, включаючи акціонерні та інші види господарських товариств, асоціації, спілки, концерни, консорціуми, торговельні дома, посередницькі та консультаційні фірми, кооперативи, кредитно-фінансові установи, міжнародні об'єднан-

ня, організації та інші), у тому числі юридичні особи, майно та/або капітал яких є повністю у власності іноземних суб'єктів господарської діяльності» [3]. У зв'язку із цим не можна погодитися, що всі юридичні особи можуть бути суб'єктами ЗЕД. Як зазначено в ч. 1 ст. 378 ГКУ, суб'єктами ЗЕД можуть бути лише такі юридичні особи, які визнаються суб'єктами господарювання. До того ж треба зазначити, що законодавство України, зокрема Державний класифікатор організаційно-правових форм господарювання, не передбачає державної реєстрації таких організаційно-правових форм юридичних осіб, як торговельний дім та фірма.

У ч. 1 ст. 3 Закону про ЗЕД зазначено, що суб'єктами ЗЕД також є «об'єднання фізичних, юридичних, фізичних і юридичних осіб, які не є юридичними особами згідно із законами України, але які мають постійне місцезнаходження на території України та яким цивільно-правовими законами України не заборонено здійснювати господарську діяльність» [3]. Проте подібні об'єднання, згідно з українським правом, не можуть бути суб'єктами правовідносин, у тому числі й зовнішньоекономічних. Як відомо, можливість того чи іншого суб'єкта бути учасником правовідносин визначається його правосуб'єктністю. Правосуб'єктність – це передбачена нормами права здатність особи бути носієм прав та обов'язків, здійснювати їх від свого імені й нести юридичну відповідальність за свої дії [2]. Об'єднання, які не мають статусу юридичної особи, не мають відповідної правосуб'єктності для того, щоб бути учасником зовнішньоекономічних правовідносин. Згідно зі ст. 55 ГКУ вони не можуть бути суб'єктами господарювання, а згідно з абзацом дванадцятим ст. 1 Закону про ЗЕД та ч. 1 ст. 378 ГКУ такі об'єднання не можуть бути й суб'єктами ЗЕД. Крім того, подібні об'єднання, згідно зі ст. 2 ЦКУ, не можуть бути учасниками цивільних, зокрема майнових, правовідносин. Такі об'єднання,

наприклад, не можуть від свого імені укласти зовнішньоекономічний договір купівлі-продажу товарів, набути за таким договором будь-які права або обов'язки, нести за таким договором відповідальність тощо.

У ч. 1 ст. 3 Закону про ЗЕД зазначено: «Суб'єктами ЗЕД також є структурні одиниці іноземних суб'єктів господарської діяльності, які не є юридичними особами згідно із законами України (філії, відділення, тощо), але мають постійне місцезнаходження на території України» [3]. Однак, як уже зазначалося вище, структури, які не мають статусу юридичної особи, не наділені достатньою правосуб'єктністю, щоб бути учасниками зовнішньоекономічних правовідносин. Вони, згідно зі ст. 55 ГКУ, не можуть бути суб'єктами господарювання, а відповідно, згідно з абзацом дванадцятим ст. 1 Закону про ЗЕД та ч. 1 ст. 378 ГКУ, не можуть бути й суб'єктами ЗЕД (суб'єктами зовнішньоекономічних правовідносин). Згідно зі ст. 2 ЦКУ України такі структури також не можуть бути учасниками цивільних, зокрема майнових, правовідносин. Адже структурна одиниця іноземного суб'єкта господарської діяльності не може, наприклад, укласти зовнішньоекономічний договір купівлі-продажу товарів від свого власного імені, а укладає його на підставі довіреності від імені відповідного іноземного суб'єкта господарювання, який із точки зору права й виступає суб'єктом відповідних зовнішньоекономічних правовідносин. Якщо допустити, що структурна одиниця певного іноземного суб'єкта господарської діяльності, яка не є юридичною особою, є самостійним суб'єктом ЗЕД, то тоді треба допускати, що така структурна одиниця іноземного суб'єкта господарської діяльності може, наприклад, укладати зовнішньоекономічні договори купівлі-продажу товарів із тим іноземним суб'єктом господарської діяльності, структурною одиницею якого вона є, що з правової точки зору є просто абсурдним.

У ч. 1 ст. 3 Закону про ЗЕД зазначено, що суб'єктами ЗЕД також є «спільні підприємства за участю суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, зареєстровані як такі в Україні та які мають постійне місцезнаходження на території України» [3]. Із цього приводу слід зазначити, що чинним законодавством, яке регулює порядок державної реєстрації юридичних осіб, зокрема Державним класифікатором організаційно-правових форм господарювання, взагалі не передбачається створення й державна реєстрація такої організаційно-правової форми юридичних осіб, як спільне підприємство.

У ч. 2 ст. 3 Закону про ЗЕД зазначено: «Україна в особі її органів, місцеві органи влади й управління в особі створених ними зовнішньоекономічних організацій, які беруть участь у зовнішньоекономічній діяльності, а також інші держави, які беруть участь у господарській діяльності на території України, діють як юридичні особи згідно з ч. 4 ст. 2 цього Закону і законами України» [3]. У зв'язку з нечіткістю формулювань зазначеної норми виникає питання: чи може держава, державні органи та органи місцевого самоврядування бути суб'єктами ЗЕД? Відповідь на це питання буде негативною тому, що згідно з ч. 1 ст. 8 ГКУ «держава, органи державної влади та органи місцевого самоврядування не є суб'єктами господарювання», а відтак, згідно з абзацом дванадцятим ст. 1 Закону про ЗЕД та ч. 1 ст. 378 ГКУ, не можуть бути суб'єктами ЗЕД. Суб'єктами ЗЕД можуть бути суб'єкти господарювання, зареєстровані в певних організаційно-правових формах, які були створені державними органами чи органами місцевого самоврядування, або корпоративні права на які належать державним органам чи органам місцевого самоврядування, проте не самі державні органи й органи місцевого самоврядування.

З огляду на наведене вважаємо за необхідне викласти текст ст. 3 Закону про ЗЕД у такій редакції:

«Стаття 3. Учасники зовнішньоекономічної діяльності.

Зовнішньоекономічна діяльність здійснюється за участю українських суб'єктів господарювання, зазначених у п. п. 1 та 2 ч. 2 ст. 55 Господарського кодексу України (які для цілей цього Закону іменуються «суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності»), та іноземних суб'єктів господарювання, правовий статус яких визначається правом тих країн, у яких такі суб'єкти мають постійне місцезнаходження або постійне місце проживання.

Держава, органи державної влади та органи місцевого самоврядування не є суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності».

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності, суб'єкти господарювання.

Статтю присвячено дослідженню проблем визначення суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності в праві України. Зокрема, у статті проводиться дослідження щодо організаційно-правових форм юридичних осіб, які можуть бути суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності. На основі проведеного дослідження пропонується внести відповідні зміни до законодавства України.

Статья посвящена исследованию проблем определения субъектов внешнеэкономической деятельности в праве Украины. В частности, в статье проводится исследование относительно организационно-правовых форм юридических лиц, которые могут быть субъектами внешнеэкономической деятельности. На основе проведенного исследования предлагается внести соответствующие изменения в законодательство Украины.

This article is devoted to the research of the problems relating to defining of the subjects of foreign economic activities in Ukrainian law. Particularly, in

the article there is researched the issue of what organizational forms of legal persons may act as subjects of foreign economic activities. Based on the research conducted there is proposed to make respective amendments to the legislation of Ukraine.

Література

1. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (гол.) та ін. – К. : Українська енциклопедія імені М.П. Бажана, 2003– . – Т. 5 : П–С. – 2003. – 736 с.

2. Кириченко В.М. Теорія держави і права / В.М. Кириченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pidruchniki.ws/16011013/pravo/pravovidnosini>.

3. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/959-12>.

4. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

5. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

6. Державний класифікатор України «Класифікація організаційно-правових форм господарювання» ДК 002:2004 : затверджений наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.05.2004 р. № 97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=00097609-04>.

7. Джуринський В.О. Правове становище господарських об'єднань в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / В.О. Джуринський ; Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Академії правових наук України. – К., 2009. – 20 с.

8. Щербина В.С. Господарське право : [підручник] / В.С. Щербина. – 6-те вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 640 с.

9. Щербина В.С. Суб'єкти господарського права : [монографія] / В.С. Щербина. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.

